

УДК 783.5

ББК 85.318.9

Ігор Задорожний

МАРГІНАЛЬНІ ЗАПИСИ ДРУКОВАНИХ НОТОЛІНІЙНИХ ІРМОЛОГІОНІВ ІЗ КНИГОЗБІРЕНЬ ЗАКАРПАТТЯ

У статті розглядаються маргінальні записи, які підтверджують поширення стародрукованих Ірмологіонів у монастирях, духовних навчальних закладах, богослужбовій практиці Закарпаття. Пропоноване дослідження розширює спектр функціонування гимнографічних збірників та доповнює джерельну базу досліджень культури сакральної монодії на Закарпатті XVIII–XIX століть. У додатку пропонується хронологія записів Львівського Ірмологіону 1700 р. відділу рукописів та стародруків Ужгородського університету.

Ключові слова: Ірмологіон, маргіналії, монодія, богослуження.

У дослідженні сакральної монодії Закарпаття важливим історико-культурним джерельним матеріалом є маргінальні записи рукописних і стародрукованих книг, зокрема Ірмологіонів, які досліджували І.Панькевич [1], В.Саханєєв [2], В.Микитась [3; 4; 5].

Грунтовний матеріал зібрано й опрацьовано в публікаціях Ю.Ясіновського, зокрема в Каталозі Ірмологів XVI–XVIII століть, де розглядаються покрайні записи рукописних пам'яток, визначається їх характер та історико-культурна цінність [6, с.65–81].

Поряд із рукописними Ірмологіонами у навчальній та богослужбовій практиці на Закарпатті використовували друковані видання Львова та Почаєва. Про це частково згадує у своїй розвідці “Розвій церковного богослужбового співу (простоспіву) в Мукачівській єпархії” о.Пап [30, с.181–192]. Однак дослідження цього питання потребує ширшого висвітлення, втім наявність Ірмологіонів у монастирях ми вже розглядали [10; 13].

У відділі рукописів та стародруків бібліотеки УжНУ зберігаються вісім Ірмологіонів під № 446, 469, 542, 557, 558, 559, 560, 562, з яких маргіналії двох збірників (№ 558, 559) частково описав В.Микитась [9, с.68–69]. Про Ірмологіони Закарпатського краєзнавчого музею згадується у статті Т.Шевніної, де відзначається лише наявність покрайніх записів у стародруках, однак вихідні дані не наводяться [11, с.51].

Таким чином, маргіналії нотолінійних друкованих Ірмологіонів фондів бібліотеки УжНУ та Закарпатського краєзнавчого музею (арх. № 8434, арх. № РК – 311, арх. № 8447) як важливий джерельний матеріал потребують висвітлення. Вибудовується ряд завдань, які полягають у з'ясуванні змісту покрайніх записів, визначення датування, хронології подій простеження застосування Ірмологіонів у навчальній та богослужбовій практиці тощо.

Вивчаючи особливості співу монастирів Закарпаття, простежуючи їх богослужбову літературу, ми виявили ряд Ірмологіонів, у яких знаходимо записи, що вказують на практику церковних відправ на два хори (крилоси) [10, с.89]. У Почаївському Ірмологіоні 1775 року, що належав Мукачівському монастирю, є записи (“Ірмолой сей приналежить до Монастиря Монкачівського”, арк.215 зв.) та “правий крилос” [13].

Відзначимо, що у Маріяповчанському монастирі (тепер знаходиться в Угорщині) використовували також Почаївські видання, зокрема 1766 та 1794 років. У покрайніх записах Ірмологіона 1794 року знаходимо інформацію, що придбано його до монастиря 1862 року та про належність до лівого крилосу. Ці дані додатково підтверджують практику монастирських відправ на два крилоси, що спостерігаємо і в Мукачівському монастирі

[13, с.45]. Більше того, у фондах бібліотеки Маріяповчанського монастиря знаходились три рукописні Ірмолої. Один створений у Мукачівському монастирі на Чернечій горі 1848 року переписувачем Симеоном Везенді, другий – у 1882 році у Маріяповчі Іларіоном Мацковим, третій рукопис без авторських зазначень [14, с.128–129], що свідчить про рукописні традиції у монастирському середовищі в середині XIX століття.

У богослужбовій практиці Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі використовувався Львівський друкований Ірмологіон 1709 року [15], у якому багато аркушів пошкоджено та реставровано (арк.14, 32–36, 88), що, безумовно, є наслідком частого вжитку книги. На арк. 58 зв. покрайні записи “*tot Irmoloi Mukacoskoho Mana stipa*”, а також запис угорською мовою на арк.88 “*Ez. Czen Irmolohion tortazik a Csernek hegyi Klastrombo*” (“Цей Ірмологіон належить монастирю на Чернечій горі”). В Ірмологіоні ми виявляємо ряд прізвищ та дати 1839 (арк.250), 1879 (арк. 37зв.) роки [10, с. 90].

Важливим осередком навчання і підготовки священиків була духовна семінарія, яка відкрилась у 1778 році в Ужгороді за єпископства Андрія Бачинського [16, с.11–15]. Про належність семінарії нотолінійних друкованих Ірмологіонів дізнаємось із покрайніх записів. У навчальній практиці семінарії використовувався Львівський Ірмологіон 1709 року [17], у якому угорською мовою наведений перелік прізвищ слухачів релігії, які вивчали напиви Ірмологіона 1900–1901р. (арк.140–142), 1901–1902р. (арк.194–196) – *Bakasin Eduard nogyvaradi* (Бакошин Едуард із Великого Варадину), *Bihun Pál munkacsi* (Бігун Павло з Мукачєвого), *Yurisin Mihaly munkacsi circulator* (Юришин Мігаль з Мукачєвого), *Ivaskovics Sandor munkacsi* (Івашкович Шандор з Мукачєвого) та інші. Серед перелічених прізвищ слухачів Андрія Медвецького відзначено як “сладкопівця”, який, очевидно, володів найкращими голосовими даними. Вивчення напівів Ірмологіона вихованцями духовної семінарії підтверджуються й такими записами: “*Nady – Bereznán 1901 yulius 24 Tanulmanyozto Kontratovics Iren III.é. h.h. püspöki konviktusi tanulmányi felügyelő* (Великий Березний 1901 року 24 липня Кондратович Ірен, навчальний інспектор вивчав із третьокурсниками єпископського конвікту (*інтернату*)) (арк.36–38) [17].

Ужгородській семінарії належав також Ірмологіон 1871 року, надрукований у Ставропігійському інституті у Львові за благословення єпископа Іосифа Сембратовича [20], у якому на форзаці запис угорською мовою “*Az ungvári papnevelő inézet tulajolona*” (це належить Ужгородській духовній семінарії).

Серед стародруків у семінарії використовували й Почаївський Ірмологіон 1794 року [19], на форзаці якого наведено список 24 студентів другого року навчання 1877–1878 років, про що свідчить запис: *Az 18778 in navevben II.^{od} evesek voltok*, де в переліку прізвища: *Bacsinszky Antal* (Бачинський Антал), *Csernek Janos* (Чернек Янош), *Dobra Gyula* (Добра Дюла), *Popovic Victor* (Попович Віктор), *Sarody Bazil* (Шароді Василь), *Szabo Orest* (Сабо Орест), *Szmerkovizky...*(?) (Смерековицький), *Tivodor Istvan* (Тіводор Іштван) і ряд інших, серед яких згадується майбутній священик, етнограф, письменник й історик Калман Жаткович. В Ірмологіоні понижені нижні частини сторінок, з яких багато реставровано, наявні дописи музичного тексту, доклеєно нотну азбуку “алфавіт ірмологісанія”, що допомагало опануванню гексахордової системи.

Друковані Ірмологіони були досить дорогими, що було однією з причин значно меншого їх поширення від рукописних. Проте з покрайніх записів дізнаємось про вартість Ірмологіонів, знаходимо дані про купівлю, продаж та їх обмін, мету придбання – для потреб церкви чи навчання, географію їх використання. Так, Львівський Ірмологіон

1709 року Григорій Копановий придбав від Щербана Михайла за 5 золотих, 4 маріяші (арк.3-6) [20]. У такому ж стародруці в покрайніх записах священник Федір Довганич наводить досить високу ціну Ірмологіона, який куплений за 20 золотих до верхньої церкви с.Студене: *“Божий: иерей: феоdorf Довганоч и даль: заню: золотих к: (20) Поль... изъ села: студено изъ ви(...)нем Цркве аминь”* (арк.4) [21].

Переконливим свідченням міцності традицій релігійної культури, шанування духовних надбань церковними громадами є збереження богослужбової літератури, зокрема стародрукованих Ірмологіонів XVIII століття, які й на сьогодні знаходяться на крилосах в окремих церквах Закарпаття. Так, у православній церкві с.Імстичево Іршавського району зберігається Львівський Ірмологіон 1709 року (на Ірмологіоні наявна печатка, яка засвідчує належність Ірмологіона до греко-католицької церкви. – І.3), у покрайніх записах якого знаходимо інформацію, що він куплений у час царювання Йосифа II та єпископства Андрія Бачинського (арк.1–7, та арк.27–28). Придбав Ірмологіон священник церкви Іван Продан: *“Купим ес Ермолай за шість оу веси Имстичіви за шість німецьких золотих Из каси церковні До Церкви нижной и сіль... при мні Іоану Продану Пароху Имстичовскому року 1808.мі(ся)ца Сеп... 12”*. У церкві Покрова Пресвятої Богородиці с.Залуж Мукачівського району зберігається Львівський Ірмологіон 1757 року, в якому на маргіналіях повідомляється, що священник с.Стройне Георгій Фізер купив його для старшого сина за сім золотих *“Сия книга Наричаема Ярмолой Купиль ю Гьоргий Фізирь Парохъ Строинский за Сімь золотыхъ”* (зв.128–130 арк.) [22]. Інші покрайні записи надають дані про використання Ірмологіона дяком с.Пасіки* (арк.4зв.), а з 1892 року належність Івану й Михайлу Чопею з с.Ромачевиці: *“Ex libre Ivaues Csopey Cspei Mihay Ramacsevicza 1892”* (форзац).

Таку ж вартість за друкований Ірмологіон 1709 року зустрічаємо в інших записах: *“Я Савка Динис купил сій Ермолой столповый за золотых седем то есть 7 златых угорских за отпущение грѣхов своих и своей женою Мариєю...”*. Очевидно, він був придбаний для потреб церкви, бо даліше приписує: *“Нехай Господу Богу служить року 1739 місяца мая 20”*; (арк.24–26)[23]. Окремі маргіналії належать і до XX століття: *“Катавасію Тріоді пел в Неделю блудного сина 28 февраля нового ст. 15 п. старого стиля 1937. Певцом бил Георгій Йовбак дипл. певец”* (арк.90 зв.).

Серед стародруків у фондах бібліотеки УжНУ знаходяться два Львівські Ірмологіони 1700 року. Один належав Василю Піцурнику [24], де наявні дати “1783”, “1879” роки, інший – родині Мешко протягом двох століть [25]. Покрайні записи Ірмологіона – це своєрідна хроніка зберігання книги в родині Мешко, де професія священника та півцочителя була традицією. Зафіксовані окремі родинні події, що охоплюють період із 1738 по 1933 роки [3, с.68], дають можливість простежити використання збірника у селах Арданові, Дешковиці (тепер Іршавський район), Вишкові (тепер Тячівський район), Богдан (Рахівський район) в містах Сваляві, Сиготі (тепер Румунія), Ужгороді. Напиви Ірмологіона вивчали у Свалявській школі, очевидно, до навчання в учительській семінарії в Ужгороді, та в дяківській практиці. За маргіналіями простежується і встановлення дворічного навчання в Учительській семінарії з 1844 року (див. додаток).

Істотну роль у збереженні й поширенні церковної монодичної культури відігравала Мукачівська богословська школа (1744–1776 рр.) [26, с.237–250] та згодом Учительська семінарія (1794 р.) [27, с.33–35], які готували дякоучителів (півцочителів). Серед вимог до вступників Мукачівської богословської школи, що затвердив Мукачівський єпископ Михаїл-

* Села Строїн, Пасіка належать до Свалявського району.

Мануїл Ольшавський, було вміння співати прокімни, тропарі, стихири, Богородичні догмати та інші напів з Ірмологіона. Вимоги були досить строгими й у часи єпископа Андрія Бачинського, який протягом усієї діяльності турбувався про розвиток освіти у краї [28, с.18–23]. Підтвердження використання Ірмологіонів у навчальному процесі як до вступу, так і під час навчання в Ужгородській учительській семінарії засвідчують ряд покрайніх записів. Відзначимо, що у семінарії поряд із віровченням, педагогікою, математикою, історією, географією, фізикою вивчалися ряд мистецьких предметів. Релігійний спів включав вивчення уставу, простопіння та багатоголосого церковного співу, інший цикл становили живопис (малювання), каліграфія, світський спів та гра на інструменті (фортепіано)а, що вказує на увагу в цьому закладі до церковного співу та музичної освіти вчителів.

У покрайніх записах зафіксовано значну кількість осіб, які були причетними до Ірмологіонів. Однак більшість із них відноситься до тих, хто використовував збірник для навчальних потреб. Так, в Ірмологіоні 1709 року записи належать Михайлу Поповичу: “Jarmalai Popovits Mihaly 1846” (арк.159), який згодом навчався в учительській семінарії “*Михаил 2-го года Предготовника 1851*” (арк.66зв.) [24]. Інші вказують, що Ірмологіон використовувався у с.Данилово та с.Сокирниця (тепер Тячівський район) (арк.8зв.), наявні дати “*Сію книгу уживъ сокирьницький Гижка Василь оудъ Гайовичъ Андрія из Данилова 1827 мѣя януарія дня 17*” (арк.192). Ірмологіоном користувались у кінці XIX століття, про що залишено наступне повідомлення: “*Рабъ Божий Михаил учивъ сию книгу 1892 го учивъ ми Лемішъ*”(арк.170 зв.).

Багато важливої інформації знаходимо в Ірмологіоні 1709 року [21], де простежується географія використання збірника в с.Студене (тепер Міжгірський район), знову ж згадуються с.Данилово, м.Ужгород та Свалява. У маргіналіях зафіксовано ряд осіб, яким Ірмологіон слугував у навчанні, зокрема Тесович Григорій: “*Тесович Григорий оучився року божого 1840 дня писася 8 ...*” (арк.41зв-42.). Цікаві записи Григорія Тички, який також вивчав напів Ірмологіона у Свалявській школі у 1841–1842 роках (арк.125–126, арк. 154, 157, арк.165 зв.), а згодом закінчив Ужгородську вчительську семінарію: “*Григорий Тичка кончл препарандіу Року божого 1843* (арк.17 зв.). Ці дані підтверджують однорічне навчання до 1843 року та початок дворічного курсу з 1843–1844 років [27, с.33]. Короткі повідомлення про використання збірника у навчанні належали Миколі Маруцаничу з датою 1846 рік (арк. 95 зв., арк.120), Кінч Михайлу (арк. 195 зв.), Кінч Василю, який вивчав Ірмологіон у Свалявській школі у 1855–1856 роках: “*Кинчъ Василій оучився сей Ирмолгйонъ Оу сваляви*”(арк.34 зв., арк.64, арк.160 зв.). Згадується прізвище священника Ляховича, який подарував Ірмологіон у 1841 році (арк. 165 зв.), однак не зазначено кому.

Наведені покрайні записи підтверджують використання стародрукованих Ірмологіонів на парафіяльних осередках, монастирях, з’ясовані дати охоплюють два століття. Маргіналії указують на значне коло осіб, які вивчали ірмологійні напів, де більш помітними виявляються зв’язки з Ужгородською учительською семінарією, що готувала дякоучителів, для яких посібником церковного співу слугував Ірмологіон. Таким чином, простежені маргіналії доповнюють наші уявлення про сакральну пісенну культуру на Закарпатті та підтверджують активні процеси розвитку церковної монодії на західних кордонах розселення українського етносу [7, с.331–350].

* Дані навчальних предметів подаємо за 1873 рік на основі документа “НАРОДНОУЧИЛИЩНОЕ ПѢВЦОУЧИТЕЛЬСКОЕ СВѢДѢТЕЛЬСТВО”, яке видавали випускникам семінарії.

Додаток

Хронологія записів Львівського друкованого Ірмологіона 1700 року, інв.№ 559 відділу рукописів та стародруків УжНУ

- 1738 р. – Ірмологіон купив священник Григорій Мешко з дружиною Марією в с.Арданово (тепер Іршавський район).
- 1755 р. – Штефан Мешко висвячений на священника.
- 1766 р. – повідомлення, що на одинадцятому році священницької роботи помер Штефан Мешко.
- 1772 р.– повідомлення про погоду, одруження Івана Мешка.
- 1812 р.– записи про сувору зиму.
- 1812 р.– запис залишив Андрій Желізник, який навчався співу з цього Ірмолая в Свалявській школі.
- 1836 р. – запис, що ця книга належить Юрію Мешку.
- 1844/45 та 1846/47 роки – запис, що Волошин Василій навчався у дякоучительській семінарії в Ужгороді.
- 1846/47рр. – Василій навчав Юрія Мешка.
- 1848 р. – повідомлення, що книга належить Івану Мешку, який другий рік навчається на дякоучителя.
- 1851 р. – запис, що в Івана Мешка народився син Іван у с. Дешковиц (тепер село Іршавського району).
- 1853 р.– повідомлення про холодну зиму.
- 1872 р. – помер Іван Мешко.
- 1874 р. – Іван Мешко (син) у 23-річному віці закінчив Вишківську дякоучительську школу.
- 1875 р. – народився син Віктор у Вишкові.
- 1881 р.– перехід на роботу Івана Мешка у Сигіт (тепер Румунія).
- 1897 р. – Василь Мешко є півцеучителем Т.Богдан (можливо, с. Богдан Рахівського району).
- 1903 р. – книга належала Василю Мешку.
- 1933 р. – книга знаходилась у Карла Мешка, який навчався в Ужгородській дякоучительській семінарії.

- 1.Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах // Науковий збірник товариства «Просвіта» – Ужгород, 1929. – Час.1.– Річ. VI.С.129-196; а також час. II. – річ. XII.– Ужгород, 1937.– С.1–36.
- 2.Саханєєв В. Новый карпаторуский эпиграфический материал // Науковий збірник тов. “Просвіта”. – Ужгород,1932.– річ. IX. – С.68–100.
- 3.Микитась В. Давні рукописи і стародруки (опис каталог). – Ужгород 1961.– С.68.
- 4.Микитась В. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. – Львів,1964.
- 5.Микитась В. Давні рукописи і стародруки наукової бібліотеки Ужгородського університету. – Львів,1964.– Ч.2.
- 6.Ясіновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16-18 століть. - Львів: Видавництво отців василіян “Місіонер”, 1996. – 622с.
- 7.Ясіновський Ю. Нотні Ірмолої Східної Словаччини та Закарпаття як пам’ятки українського церковного співу // *Slovensko-rusinsko-ukrajinske vzťahy od obroduenia po súčasnosť*. Bratislava, 2000. – С.331–350.
- 8.Пекар А., ЧСВВ: Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. – Рим–Львів,1997.С.381–389.
- 9.В описі книг у праці В.Микитася “Давні рукописи і стародруки” (опис каталог).-Ужгород 1961, №122–Д відповідає інв.№559 відділу рукописної книги та стародруків 6-ки УжНУ, а 127–Д – №558.
- 10.Задорожний І. Монастирі Закарпаття та їх церковний спів // КБЛПЦШНІБ. Науковий збірник з історії церковної монодії та гімнографії.– Львів: Вид. УКУ,2004. – 386с.
- 11.Шевніна Т. Рукописні книги та стародруки XV-XIX ст.ст. з колекції фондів Закарпатського краєзнавчого музею // Науковий збірник ЗКМ Вип. IV. – Ужгород: Патент, 2000.– 220 с, іл.

12. Інв. № 542 відділу рукописів та стародруків б-ки УжНУ.
13. Задорожний І. Нотолінійні Ірмолої та богослужбовий спів монастирів Закарпаття XVIII – поч. XX століть // Науковий вісник УжНУ Сер. “Педагогіка. Соціальна робота”. – Ужгород: УжНУ, 2005. – в. 8. – С. 42–45.
14. Ojtozi Ester. A máriaröcsi baziliták cirilbetűs könyvei. – Debrecen, 1982.
15. Інв. № 560 відділ стародруків б-ки УжНУ.
16. Філіп Л. Утворення Ужгородської духовної семінарії – важлива подія в духовному та культурному житті Закарпаття // Важливі віхи в історії Мукачівської греко-католицької єпархії. – Ужгород, 1998.
17. Інв. № 558. відділ стародруків б-ки УжНУ. Іриней Кондратович (1878–1957) – громадський і церковний діяч, історик. Про нього див.: Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. – Ужгород, 1999. – С. 94.
18. Б-ка УжНУ інв. № 446 відділу рукописів і стародруків, Ірмологіон 1871 р.
19. Б-ка УжНУ, інв. № 557 відділу рукописів і стародруків, Почаївський Ірмологіон 1794 р.
20. Б-ка УжНУ, інв. № 469 відділу рукописів і стародруків, Львівський Ірмологіон 1709 р.
21. Закарпатський краєзнавчий музей арх. № 8447.
22. Даний Ірмолой для опрацювання надав керівник церковного хору М. І. Алмашій.
23. Закарпатський краєзнавчий музей арх. № 8434.
24. Б-ка УжНУ інв. № 562 відділу рукописів і стародруків, Львівський Ірмологіон 1700 р.
25. Б-ка УжНУ інв. № 559 відділу рукописів і стародруків, Львівський Ірмологіон 1700 р.
26. Лелекач М. Мукачівська Богословська школа (1744–1776) // Літературна неділя. – Ужгород, 1943. – № 20. – С. 237–250.
27. Фекета І. Альма-Матер. Ужгородській учительській семінарії – 200 років // Карпатський край – Ужгород: Патент, 1994. – № 1–2. С. 33–35.
28. Задорожний І. Єпископ Андрій Бачинський в епістолярній спадщині. – Мукачево: Карпатська вежа, 2002. – 64 с.
29. Закарпатський краєзнавчий музей арх. № РК–311.
30. Пап С. Ірмологіон. – Пряшів, 1970.

In article are investigated marginal records which confirm distribution printed staff-notated Irmologions in monasteries, spiritual educational institutions, in divine service practice. These data supplement our representations about functioning sacral monody on Transcarpathia in XVIII-XIX centuries. The chronology of Lviv Irmologion notes of the 1700 is given by the department of manuscripts and old-time editions of Uzhgorod University.

Key words: *Irmologion, marginal records, sacral monody, divine service.*

УДК 78.03

ББК 85.315.4

Ірина Таран

ГЕНЕЗА ПІАНІСТИЧНОЇ ОСВІТИ КОЛОМІЇ

Автором статті досліджується генеза піаністичної освіти Коломиї, що формується з кінця XIX ст. Аналізується концертно-виконавська практика піаністів Галичини. Відзначено діяльність провідних коломийських педагогів-піаністів минулого та сучасності (Г. Лагодинської-Залеської, Р. Клапоуцак, В. Ясіновської та ін.), дана оцінка їх ролі в історії піаністики Галичини. Виявлено проблеми щодо подальшого дослідження фортепіанного мистецтва Галичини.

Ключові слова: *фортепіано, піаністична освіта, педагоги-піаністи.*

Утвердження незалежності України викликало спалах неабиякого інтересу до проблем національної музичної освіти. Аналіз соціальних та культуротворчих парадигм міста Коломиї у контексті історичних подій свідчить, що XX століття стало особливо важливим періодом